

RECENZÍÓ

VÍTOR HUGO SCHELL

Die Aeropagrede des Paulus und Reden bei Josephus

Szerző: Vítor Hugo Schell
ISBN 978-3-16-154226-8
Kiadó: Tübingen, Mohr Siebeck (WUNT 2/419), 2016 (317 pp.)

V H. Schell doktori dolgozatát Jénában védte meg 2013-ban. Ennek a dolgozatnak az aktualizált, kiadásra szerkesztett verziója jelent meg a WUNT második sorozatában. Saját elmondása szerint a tanulmány ahhoz az eszmecseréhez szeretne hozzájárulni, amely két hellenista-zsidó szerző, Lukács és Josephus közötti kapcsolatot kutatja. Ezt a célt pedig az aeropagoszi beszéd és a Josephus műveiben megjelenő beszédek összehasonlításán keresztül kívánja elérni, hiszen mindkét szerző a beszédeket mint irodalmi formákat tudatosan alkalmazza műveiben (lásd a szerző előszavát). És az ApCsel-en belül azért az Aeropagoszon elmondott beszédet választotta összehasonlításra, mivel véleménye szerint ez a leginkább hellenisztikus stílusú. Josephus beszédeivel történő összevetése pedig a pontosabb szövegértéshez és a beszéd könyvön belüli szerepének megértéséhez járulhat hozzá (4. o.).

Martin Dibelius volt az első kutató, aki az ApCsel-ben megjelenő beszédeket az antik történetírás gyakorlatának kontextusában vizsgálta, amikor arra a kérdésre kereste a választ, hogy egy-egy beszéd milyen célt követ. Schell gyakorlatilag ezen a megkezdett úton indul el vizsgálatait során. Elsőként tisztázza az ApCsel bevezetési kérdéseit (szerző, keletkezés helye, ideje, célja, nyelv és stílus, címzettek, források és a könyv műfajának kérdése). Ebben a részben karakteresen újat nem állít, de összeveti a különféle álláspontokat, majd állást foglal valamelyik vélemény mellett. Ezek alapján megállapítja, hogy Lukács egy zsidó-keresztény szerző volt,

aki számos forrás alapján komponálta meg művét, amely forrásokat és tradíciókat erőteljesen átdolgozta. Knut Backhaus véleményét átvéve (Lukas der Mahler, 34.) úgy gondolja, az ApCsel megírásának a célja alapvetően nem az volt, hogy azt mondja el, ami egykoron

történt, hanem sokkal inkább felfedezni azt, ami mindenkoron történhet, vagyis azt, ami az egyházat – alapításának megfelelő módon – minden időben meghatározza. A keletkezés helyét illetően Róma mellett teszi le a voksát, a keletkezés időpontját pedig Kr. u. 80 utánra helyezi, a mű szándékolt címzettjeinek a már keresztyén közösségekhez tartozókat tekinti. A könyv műfaját mint történeti monográfiát határozza meg.

A bevezetéstani kérdések tisztázása után Lukács művének antik történetírásban elfoglalt helyére fókuszálhatunk. Elsőként azt a kérdést tisztázza Schell, hogy az antik historiográfián belül hogyan jelenik meg Lukács műve. Vajon valódi alternatívát jelenthet-e az értelmezésben, hogy Lukácsot teológusként vagy történészként értékeljük? Erre a válasz egyértelmű, az antik történetírásban a teológia és a történelem elválaszthatatlanul összetartozott, tehát nem játszható ki „az első renden teológus volt, ezért pontatlanok a történeti állításai” kártya. Viszont az akkori történetírókra éppen úgy igaz, mint a ma élőkre, hogy nem objektív módon számolnak be az eseményekről, hanem értelmezve azokat, saját perspektívájukból vizsgálva a rendelkezésükre álló anyagot.

Ezt a kifejtést egy olyan rész követi, amelynek nem igazán érzem a helyét a dolgozatban. A könyvnek ebben a fejezetében (45–56. o.) Paul Ricoeur történetírásról és a múlt megjelenítéséről szóló gondolatait mutatja be a szerző, és noha alkalmanként – mintha saját maga is félné ettől a témától – néhány bátortalan kísérletet tesz annak felmutatására, mennyire hasznos ennek az elméletnek az ismerete az ApCsel értelmezéséhez, mindez azonban nem lesz több egyszerű utalásnál.

A következő alfejezete a könyvnek már egyértelműen a címben meghatározottakra fordítja az olvasó tekintetét, mondhatnánk, most már a konkrét témánál vagyunk: 3.3. A beszédek megjelenítése az antik historiográfiában. A beszédek több célt is szolgáltak az antik történetírásban. Miközben hozzájárultak az események értelmezéséhez, amelybe beágyazták őket, biztosították a változatosságot a szövegen belül (emelkedett, a környező szövegtől mindenképpen eltérő stílus), ugyanakkor tovább is vezették az olvasó gondolatait egy magasabb szintre, el egészen az olvasó mindenkori jelenéig. Éppen ezért a beszédek feladata összekapcsolni a leírt, múltbeli eseményeket az olvasó jelenével. „A beszédek így nem csupán a költészet és a történelem, hanem a múlt és a jelen között is hidat képeztek...” (58. o.) Az általánost a konkrét követi, azaz a beszédek feladata és szerepe az ApCsel-en belül. Ezen a ponton meglehetősen fontos kérdés tisztázni, hogy milyen forrásból dolgozhatott Lukács, amikor megalkotott egy-egy beszédet. Korábban az a meggyőződés volt uralkodó, hogy ezekben a beszédekben a szerző alapvetően a kora keresztyén missziói prédikációkra támaszkodott volna. Ezzel szemben azonban az utóbbi időkben megjelenik egy olyan álláspont is, amelyik ezeknek forrását a görög-római historiográfiai tradícióban keresi. Az igazságot e kettő között találjuk meg: a beszédek nem csupán kitalációk, hanem valóban megtartott beszédek összefoglalói, amelyeket Lukács a rendelkezésére álló forrásai alapján komponált a kor retorikai szabályainak megfelelően (64. o.).

Gyakorlatilag eddig, tehát a 4. fejezetig tart a téma részletes bevezetése, amit egy alapos egzegetikai vizsgálat

követ. Itt a szerző nem csupán a beszédet magát (ApCsel 17,22b–31), hanem a keretelbeszélést (I. 17,16–22a; II. 17,32–34) is tüzetes vizsgálat alá vonja. Nem véletlen, hogy éppen Pálnak ezt a beszédét hasonlítja össze a Josephus műveiben megjelenő beszédekkel. Ennek okát azzal a sajátossággal magyarázza, hogy a legtöbb görög filozófiához köthető toposz ebben a beszédben található meg az ApCsel-en belül, és semelyik másik beszédet nem itatja át olyan mértékben a hellenizmus gondolkodása, mint az Aeropagoszon elhangzottat. Illetve az is választása mellett szól, hogy itt Pál nem egy keresztyén hallgatóságnak hirdeti evangéliumát, hanem Athén filozófusai előtt (67. o.). A hallgatóság összetételét és a beszéd előzményeit a keretelbeszélés I. tárja fel előttünk (68–80. o.). A beszédet, hasonlóan a Josephus által alkotott beszédekhez (lásd ott), a klasszikus retorika szabályai szerint oszthatjuk fel: bevezetés (exordium) és a tárgy meghatározása (narratio); bizonyítás (confirmatio/argumentatio); zárás (peroratio) – és ezek alapján érdemes értelmezni is azt (81–114. o.). Majd a keretelbeszélés második részéről olvashatunk (114. k. o.). Az egzegetikai részen belül különösen érdekes a beszéd párhuzamba állítása Fülöp etióp kincstárnokkal folytatott beszédével (89. k. o.).

A szöveg vizsgálatát az Aeropagoszon elmondott beszéd funkciójának vizsgálata követi az ApCsel-en belül. Ehhez kapcsolódóan megállapítható, hogy Lukács éppen azért Athénban mondhatja el ezeket a szavakat Pállal, mert azt mindenképpen stratégiai helyre akarta rakni művén belül, felmutatva, hogy az evangélium eljutott az akkori világ akadémiai és kulturális központjába (117. o.). Ahogyan az egész ApCsel-ben, úgy az

Aeropagoszon elhangzott beszédben is Lukács összefonja apologetikus, pedagógiai és történeti-teológiai érdeklődését, amelyek egymást támogatják, így akarja felmutatni mindenkori olvasójának, milyen stratégiával kell hirdetni az evangéliumot. „Az aeropagoszi beszéd hídát képez az ApCsel-en belül a történelem és költészet, a punkvális esemény és az általános valóság között” (119. o.). A beszéd teológiai mondanivalójának lényege felmutatni a pogány hallgatóság számára, hogy a teremtő és gondviselő Isten nem más, mint a „keresztyén” Isten, aki most mint megváltó és ítélő Isten munkálkodik a Feltámadott által, és akit Pál hallgatósága mint „ismeretlen Isten” tisztelt eddig a napig.

A 123–125. oldalakon Schell ismét Ricœur történetfilozófiáját próbálja alkalmazni az Aeropagoszon elhangzott beszédre mint a múlt reprezentációjára, de úgy vélhetjük, hogy ez esetben sem lép túl a filozófus történetelméletének korábbi bemutatásán, igazi hozadéka a szöveg megértésében nincsen okfejtésének. Ezt az egzegetikai eredmények összefoglalása követi. A szerző véleménye szerint Lukács célja az volt a beszéd megalkotásával, hogy felmutassa azokat a közös pontokat, amelyek a zsidókeresztyén és a görög, különösen a sztoikus filozófia Istenről alkotott elképzelései között vannak. Ezen cél elérése miatt volt szüksége az elbeszélés Páljának görög források bevonására érveléséhez, mivel az Írásra hallgatósága miatt nem hivatkozhatott. Ezzel Lukács eléri, hogy noha Pál új információkat oszt meg hallgatóival, mégis mindezt már korábbról számukra ismert kapcsolódási pontokhoz köti (126. o.). A beszéd a feltámadás témájával éri el csúcspontját, és éppen ezen a ponton polarizálja a hallgatóságát. Az egzegetikai rész

összefoglalásában Schell megállapítja, az ApCsel olvasóinak az Aeropagoszon elhangzott beszéd tartalmát integrálniuk kellett saját Istenről alkotott elképzelésükbe, és a beszédben megszólaló Pált a bennük élő, Pálról alkotott képpel összhangba kellett tudni hozniuk. El kellett fogadniuk, Pál így is prédikálhatott (131. o.).

A könyv 5. fejezetében kezd el a szerző tárgyalni a Josephus műveiben megjelenő beszédeket. Ezeket két nagy csoportra osztja, követve a művek keletkezésének sorrendjét, elsőként „A zsidó háború”-ban megjelenő nagyobb beszédeket veszi nagytitkos alá, majd „A zsidó története” következik. Mielőtt azonban a beszédek részletes vizsgálatába kezdene, bemutatja Josephus életrajzát és szerepét a korabeli történetírásban (134–138. o.), majd művei keletkezésének történetéről szól (138–146. o.). Ez utóbbi két alfejezetben kitér a keletkezés körülményeinek áttekintése mellett a feltételezett olvasókör és a művek célkitűzésének kérdésére is.

Elsőként tehát „A zsidó háború” beszédeit tekinti át formai felépítésük és tartalmuk alapján (147–192. o.). A beszédek felépítésében a már fentebb, az aeropagoszi beszédnél említett struktúrára szerint halad. A beszédek tematikus kiértékelésének nagy erőssége, hogy Schell nem veszik el a részletekben, hanem egy-egy fő témát emel ki egy-egy beszéden belül, amelyek tükrében átfogó képet ad a beszéd tartalmáról. Ilyen átfogó témák a szabadság/szolgasság, a sors/szerencse, a test/lélek, a béke-/háborúpártiak történelmi tükré vagy éppen a Templom szentsége/megszentségtelenítése, valamint az öngyilkosság melletti és elleni érvelés. Aki ismeri ezeket a beszédeket, az tudja, hogy ezekből a témákból több is megje-

lenik egy-egy beszédben, és az a szerző lényeglátását dicséri, ha ezt konkrétan ahhoz a beszédhez kapcsolódva értéke- li ki, amelyikben a legmeghatározóbb.

„A zsidók története” esetében (192–200. o.), adódóan annak Bibliához kapcsolódásából, Schell sem kerülheti meg, hogy az itt leírt beszédeket összevesse az Ószövetség eseményeivel, illetve az ott elhangzott beszédekkel. A beszédek felépítését itt is a klasszikus retorika szabályai szerint tárgyalja és osztja fel, mint amit az aeropagoszi beszéd esetében is alkalmazott. Ennek a könyvfejezetnek a legérdekesebb része azt látni, hogyan reinterpretálja a szerző a bibliai szöveget, hiszen ez nyilván bizonyos fokig Lukács munkamódszerének megértéséhez is hozzájárul. Ugyancsak külön érdekessége ennek a fejezetnek azon beszédek tárgyalása, amelyekhez nincs bibliai párhuzam, ellenben már arra az időszakra esnek, amely átfedésben áll „A zsidó háború”-ban tárgyalt korszakkal (211. kk. o.).

A Josephusnál megjelenő beszédeket az eredmények egy rövid összefoglalása zárja (220–241. o.). Itt, miután megállapítja a szerző, hogy Josephus, ahogyan az antik történészek, a beszédekben saját, a leírt eseményekhez kapcsolódó álláspontját közli az olvasókkal (220. k. o.), értékes alpontokkal teszi érthetőbbé álláspontját. Bemutatja a korábban kiértékelte beszédek tükrében, hogy milyen formában szerkesztette meg Josephus a beszédeit, ezek feladatát az elbeszélésen belül, majd jut el az egyik – nekünk teológusoknak – legizgalmasabb pontig: „Irodalmi célok és filozófiai-teológiai motívumok” (225–241. o.). Ez a fejezet jól mutatja, hogy Josephus – ahogyan Lukács is – teológiai álláspontját erőteljesen érvényre juttatja a történelem eseményeinek ábrázolásában. Elenged-

hetetlen bemutatni számára, hogy Isten a világtörténelem ura, és a zsidó elődök életükkel, hitükkel, példamutatásukkal minden tiszteletet megérdemelnek – és nemcsak a zsidók, hanem pogány olvasói részéről is. De nem csupán általánosságban kapunk képet Schell kiértékelésében a zsidó elődök bemutatásáról Josephusnál, hanem konkrét személyek példáján is bizonyítja ezt az állítását: Josephus saját személyén, Mózes és Salamon alakján. Végül a zsidóság törvényeire tesz egy rövid utalást – megjegyezhetjük, hogy ezt bővebben is kifejtette volna a szerző –, mint amelyekben olyan általános emberi értékek jelennek meg (civilizációs értékek, erkölcsök és megvalósítandó célok), amelyek minden ember számára kövendőek.

Így érkezünk el a könyv 6. fejezetéig, amelyben összehasonlítottat az Aeropagoszon elhangzott beszéd a Josephustól bemutatottakkal. Itt egyértelművé válik, hogy Schell a szerzők historiográfiai módszerének összevetésében nem arra helyezi a hangsúlyt, milyen közös anyagok jelennek meg náluk, hanem sokkal inkább arra az antik szerzők történetírására jellemző vonásra, hogy a beszédek milyen szerepet töltenek be az események megjelenítésében. Ezen gondolat szerint elsőként Lukácsot és Josephust mint történetírókat hasonlítja össze egymással (244–248. o.), elfogadva a feltételezést, hogy nincs közvetlen irodalmi kapcsolat a két szerző művei között. A második alpontban a két szerző előszavát (248–252. o.), majd a harmadikban az Aeropagoszon elhangzott beszéd és Josephus beszédeinek funkcióját (252–253. o.) veti össze. Itt a központi kérdés arra irányul, hogy Josephus is, csakúgy, mint Lukács a beszélőt mint

példaképet és a beszédet mint tanítást értelmezi-e. A válasz pedig így hangzik: „Mindkét szerzőnél különféle irodalmi célok keverednek a beszédekben, legyen az apológiai, pedagógiai vagy történet-teológiai [...], ezért egy-egy kijelentés több célt is szolgálhat, amelyek kiegészítik egymást” (253. o.). További feladata a beszédeknek, hogy befolyásolják az olvasó véleményét az adott történeti korról, és nyilván az abban szereplőkről. Ez utóbbi kérdést taglalja részletesen a 6.4. alfejezet a beszélő és a hallgatóság ábrázolásáról (254–256. o.). Ennél a pontnál az egyik legmarkánsabb közös vonás Josephusnál és Lukácsnál, hogy mindkettőben egy egészen eltérő kép jelenik meg a beszélőről, mint azt az olvasó várná, akár azért, mert a régi nagyok olyan értékeket juttatnak szóhoz, amelyeket a görög-római világ is nagyra tartott, akár azért, mert az ellentétben áll a Pál autentikus leveleiben kirajzolódó képpel.

Ezt az alfejezetet a formális tulajdonságok összehasonlítása követi. Ebből a részből egyértelművé válik, hogy mindkét összehasonlított szerző a beszédet a leírt helyzetek kiértékelésére és gondolataik továbbvezetésére használja. Ez Lukácsnál egyértelműen teológiai tartalmat jelent, de Josephusnál is találunk mindkét művében olyan beszédet, amely ezt a célt szolgálja (pl. Josephus beszéde a ciszternában Jotapatánál, illetve Júda beszéde Józsefhez). Ugyancsak közös vonás, hogy a beszédek a bemutatott események fontosságát emelik ki. Ami a leírt beszédek felépítését illeti, karakteres közös vonás, hogy úgy Lukács az Aeropagoszon elhangzott beszéd esetében, mint Josephus az összes bemutatott beszédben, azok felépítésében a klasszikus retorika szabályait követik. De nem csupán ebben

a vonatkozásban, hanem egyebekben is megfigyelhető a beszédek hellenizálása, mégpedig a hellenista filozófiai gondolatok feltűnésében; a mindkét szerző számára lényeges, az Ószövetség gondolkodásából származó tartalmak összekapcsolásában a hellenizmus számára is fontos maximákkal, illetve egyéb elemekkel a hellenizmus világszemléletének széles arzenáljából (vö. 260. k. o.). Végül egészen hasonlóan mutatja be mind a két szerző a beszélő és a hallgatóság reakcióit.

A könyv utolsó alfejezetében a beszédek tematikus tulajdonságainak hasonlóságát veszi sorra Schell (264–277. o.), ez a közös motívum pedig mindkét szerzőnél Isten bemutatása. Isten számos tulajdonságára utalnak mindketten. Úgy mutatják be, *a)* mint a kozmosz teremtetőjét és fenntartóját; *b)* mint akinek nincs szüksége semmire, amit az ember adhatna neki; *c)* mint az emberiség urát, aki nem csupán választott népe és a keresztények sorsát irányítja, hanem minden nemzetét; *d)* mint aki megtérésre hív, de ugyanakkor *e)* mint bíró jelenik meg a történelemben (Josephus), illetve az idők végén (Lukács).

A könyvet az eredmények rövid összefoglalása zárja (279–284. o.). Első helyen az válik ebből egyértelművé, hogy mindkét szerző egy speciális olvasóköreket szánta művét, akiket a beszédeknek arra kellett sarkallnia, hogy újfajta tudással egészítsék ki eddigi ismereteiket, és ezt elsajátítva a történetben megjelenő, a beszédet elmondó személyt is más fényben lássák. Továb-

bi fontos közös vonás, hogy Josephus is és Lukács is a beszélőket mint példákat állítják olvasóik elé. Mindkettőjüknél központi szerepet kap Isten kérdése. Az elbeszélésekben a beszédek képezik azt a hidat, amely az elmondott eseményektől az olvasók jelenéig ér, az aktualitást pedig az a meggyőződés adja, hogy Isten irányítja a világtörténelmet, annak minden mozzanatával egyetemben. „Történelem és teológia elválaszthatatlan elemei úgy Josephus, mint Lukács világszemléletének. Ebben az értelemben mindketten teológusnak tekinthetők...” (281. o.). Céljuk is közös volt: a beszédek segítségével a keresztény, illetve a zsidó hitet mint a legjobb filozófiát akarták bemutatni olvasóiknak, ezt a célt szolgálták a hellenizmus gondolkodásából, nyelvezetéből átvett elemek. Az összefoglaló rész végén ismét az Istenről kialakított kép jelenik meg mint közös vonás, amelyeket a közös tematikus motívumok között már felsoroltunk.

Összességében megállapítható Vitor Hugo Schell könyvéről, hogy miközben egy klasszikus toposzhoz nyúl akkor, amikor Lukács történeti művét összeveti Josephus történeti monográfiáival, egy olyan pontra fókuszál, amely eddig nem kapott megfelelő figyelmet: a beszédek-re. Disszertációjában sikerül felmutatnia, hogy az Aeropagoszon elhangzott páli szónoklat számos vonásában jobban megérthető, ha összevetjük azt a Josephus műveiben feltűnő beszédekkel.

Kókai Nagy Viktor